
Кривова Світлана Германівна, завідувачка сектору наукової обробки літератури Наукової бібліотеки
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”
ORCID 0000-0002-2700-8649

УДК 025.4(091)+027.7(477.87)

**СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ:
ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ**

С. Г. Кривова

Ужгородський національний університет
Наукова бібліотека

Анотація: У статті проаналізовано історію систематизації документів в бібліотеках, зроблено огляд основних таблиць класифікації, розглянуто етапи систематизації документів в Науковій бібліотеці Ужгородського національного університету.

Ключові слова: систематизація документів, таблиці УДК, таблиці ББК, Наукова бібліотека Ужгородського національного університету, індексування.

Вивченню історії систематизації документів приділено достатньо уваги у професійному середовищі. Питання щодо історичних аспектів адаптації, створення та використання бібліотечно-бібліографічних класифікацій завжди були актуальними та цікавими з урахуванням значимості та ролі самих класифікацій в бібліотеко- та бібліографознавстві [1]. До даної проблематики зверталися такі видатні науковці, як М.І. Сенченко, С.Г. Кулешов, Г.М. Швецова-Водка та багато інших. Серед наукових праць – монографії, статті у фахових виданнях, доповіді на наукових конференціях тощо.

Дослідженням цього питання у його різних аспектах займалися також Є. Шамурін, Б. Ейдельман, Г. Мухітдінова, О. Сербін та ін.

В історії систематизації документів дослідники виділяють декілька етапів. Перші книжкові каталоги існували ще в давнину, але не дуже зрозуміло, для чого вони створювались. Окремі фрагменти каталогів, які було знайдено при розкопках деяких давніх бібліотек, підбір книг та документів по змісту дозволяють зробити висновок, що найдавнішим каталогом був систематичний [2]. Перші спроби систематизації документів були виявлені французьким асиріологом Іоахимом Менаном (Joachim Menan) (1820–1899). Він зробив спробу відновити порядок розташування клинописних глиняних табличок в Ніневійській бібліотеці асирійського правителя Ашшурбаніпала (VII ст. до н. е.) Йому вдалося встановити, що всі таблички, на яких були записи різного характеру, систематизували в залежності від змісту. Менан виділив такі розділи бібліотеки палацу в Ніневії:

- Граматика
- Історія
- Право
- Знання про природу

Якщо далі характеризувати історію систематизації документів, то можна зазначити, що в бібліотеках греко-римської культури знаходиться дуже мало інформації, в основному це випадкові уривисті дані. Підтвердженням цього може слугувати приклад Александрійської бібліотеки (I ст. до н. е.), частина якої у 47 році до н.е. згоріла. Тут вперше книга стала об'єктом наукового дослідження. До кожного сувою додавалися коментарі з довідками про автора та зміст. В бібліотеці було систематизовано понад 700 тисяч сувоїв і укладено каталог. Його автор – граматик Каллімах. Каталог, який складався майже зі 120 рукописних сувоїв, пізніше доповнювався.

У середні віки в монастирських бібліотеках також існували класифікаційні таблиці. Вони були, як правило, примітивними за змістом і організацією, обмежуючись п'ятьма відділами:

- Біблія та тлумачення Біблії
- Отці Церкви
- Граматика
- Історики
- Богослужбові книги [3].

У XV столітті у зв'язку з розвитком банківської справи, бухгалтерії та книгодрукування була створена система індексів (від лат. index – «покажчик»),

«список»). Спочатку індекси використовувались для уніфікації та стандартизації документообігу і пошуку потрібного документа у банківських книгах. Пізніше ця індексація була прийнята у бібліотеках та друкарнях. Саме тоді почали з'являтися правила оформлення книг та документів. До появи книгодрукування кожен рукопис був унікальним, кожна книга була оформлена індивідуально; в залежності від бажань переписувача, оформлення часто було не повним, були помилки, вносилися зміни. Введення системи індексів дозволило зменшити спотворення інформації про книгу при копіюванні та стало легше орієнтуватися у великій кількості книг [2].

У XVI столітті була зроблена спроба з'єднати запити науки з потребами бібліотечно-бібліографічної практики. Вперше розробив систематику предметів, які вивчалися в університетах, Конрад Геснер (1515–1565) – швейцарський природознавець, філолог та бібліограф [3].

До середини XIX століття більшість бібліотек користувалася особистими класифікаціями. Широко була відома класифікація французького бібліографа Жака Шарля Брюне (1780–1867). Він перший запропонував крім розділів, пов'язаних із окремими науками, рубрики для комплексної тематики (словники, довідники, підручники та ін.). Послідовність географічних, етнічних та мовних ділень зробив бельгійський палеограф, книгознавець та бібліограф Жан Пі Намюр (1806–1867).

Зміни в структурі класифікації вперше були внесені А. Шлейермахером. Він доповнив класифікацію типовими діленнями, які стали прообразом сучасних загальних типових ділень (ЗТД) та спеціальних типових ділень (СТД) визначників для сучасних таблиць, складовою частиною яких був алфавітно-предметний покажчик (АПП).

Пізніше були класифікації П. Г. Демідова, А. Ю. Оленіна, Ф. Рейса. Кожен із них зробив свій вклад в розвиток систематизації, доповнивши та розширивши можливості класифікації. Особливої уваги заслуговує класифікація Н. Рубакіна (1862–1946) – письменника, бібліографа, книгознавця, який удосконалив систематизацію документів.

Усі наведені приклади класифікаційних структур повчальні в тому плані, що вони вказували напрям руху класифікації, розвивали її і удосконалювали. Е. Р. Сукіасян – відомий російський вчений, бібліограф, редактор Бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК), виокремлює наступні етапи розвитку класифікації:

- 1 етап – перелік об'єктів по наданню їм порядкового номеру
- 2 етап – фіксування ієрархічних відносин

-
- 3 етап – перелік схованої типізації у вигляді підрозділів
 - 4 етап – поява наявної типізації у вигляді допоміжних таблиць, які відображають типові поняття
 - 5 етап – формування комбінаційних систем
 - 6 етап – створення аналітико-синтетичної класифікації [4].

Сучасний етап розвитку класифікаційної думки дослідники відносять до XIX–XX століть. Його ознака – метод комбінування індексів в основних таблицях та таблицях допоміжних типових ділень.

У наш час використовуються декілька основних класифікацій:

- Міжнародна Патентна Класифікація (скор. МПК). Опублікованим патентам усіх країн-учасниць, а також патентним документам більшості інших країн, надається принаймні один класифікаційний номер.

- Класифікація Бібліотеки Конгресу США (КБК). Класифікація Бібліотеки Конгресу (англ. Library of Congress Classification (LCC)) є системою бібліотечної класифікації, розробленої Бібліотекою Конгресу США. Вона використовується у більшості дослідницьких та академічних бібліотек у США та низці інших країн.

- Міжнародна Класифікація Стандартів (ICS) – це міжнародна система класифікації технічних стандартів, вона охоплює всі сектори економіки та всі сфери діяльності людства, де технічні стандарти можуть бути використані.

- У світі найбільш поширеними серед комбінаційних класифікацій є Десяткова класифікація Дьюї (ДКД) – універсальна комбінаційна класифікаційна система, яка використовується переважно в бібліотеках. Автор ДКД – американський бібліотекознавець Мелвіл Дьюї (1851–1931) та Класифікація двокрапкою (КД.) Класифікація двокрапкою Ш. Р. Ранганатана – це сукупність декількох незалежних класифікацій, що здійснюється одночасно за різними параметрами, в якій поняття представлені у вигляді пересічення ряду ознак (фасетної); класифікаційні індекси синтезуються за допомогою комбінування фасетних ознак відповідно до фасетної формули.

В Росії та деяких країнах колишнього СРСР (в Україні до 2017 р.) найпоширенішою була ББК. Вона використовувалась у більшості бібліотек.

Таблицям ББК вже понад 60 років. Сьогодні ББК – це система варіантів та видань, яких не існує в інших класифікаційних системах світу. Після завершення повного видання таблиць для наукових бібліотек у 25-ти випусках,

30 книгах (1961–1968) послідовно розроблялися та видавалися скорочені таблиці для наукових бібліотек, зведений АПП, таблиці для обласних бібліотек в 4-х томах, спецвипуск для краєзнавчих каталогів (1989). ББК видавалась на мовах колишнього СРСР, у повному вигляді в свій час була переведена на німецьку, болгарську, в'єтнамську та інші мови.

Міжнародний авторитет ББК почав складатися ще у 60-х роках минулого століття. Високу оцінку ББК дали видатні вчені у галузі класифікації – Е. де Грольє (Франція), Д. Фоскет (Великобританія). В монографії Й. Дальберга (Німеччина) окрема глава була присвячена ББК. Експертами ІСКО (Міжнародне суспільство з організації знань) ББК введена до найбільших у світі універсальних систематичних класифікацій. Крім УДК ДКД та ББК до них належать Класифікація Конгресу США, Класифікація двокрапкою, Бібліографічна класифікація Блиса (це бібліографічна класифікація (КІ) творена Генрі Э.Бліссом (Bliss) (1870-1955) видана 4-х томах між 1940 та 1953 рр., розроблена в США, вона більш широко прийнята бібліотеками Великобританії).

ББК відносно молода класифікаційна система, вона логічніша за УДК та ДКД, але в комбінаційних властивостях програє їм, ББК мало використовують в світі [1].

УДК існує більш ніж 100 років. За цей період вона зазнала багато змін, але незважаючи на це, до сих пір не знає собі рівних за широтою розповсюдження. Виникнувши у якості системи для кваліфікаційної бібліографії, УДК в наш час використовується в багатьох країнах світу для систематизації творів друку, різних видів документів та організації картотек і каталогів. Використання УДК в інформаційно-пошукових системах визначає подальші перспективи її розвитку. Виникнення УДК тісно пов'язано з Десятковою класифікацією. З часу виникнення триває робота з її удосконалення: змінювалась структура, додавались нові рубрики, змінювався зовнішній вигляд індексів, вносились нові методичні вказівки та пояснення [1].

У 1905 році в Брюсселі французькою мовою вийшло перше видання таблиць нової десяткової класифікації. В 1933 році світ побачило друге повне видання, теж французькою, і воно вже мало назву УДК. В УДК була проведена велика робота з удосконалення таблиць та відображення всіх досягнень сучасної науки та техніки. Керівництво цією роботою здійснювали П. Отле, А. Лафонтен та Ф. Донкер-Дьєвіс. За весь період існування УДК декілька разів змінювались міжнародні організації, які несли відповідальність за її існування. В 1931 – це Міжнародний бібліографічний інститут, в 1938 – Міжнародна

Федерація з документації, і, нарешті, з 1992 – Міжнародний Консорціум УДК, до якого входять національні видавці таблиць УДК. Класифікація є інтелектуальною власністю Консорціуму [5].

Зробимо спробу коротко проаналізувати історію розвитку систематизації документів у бібліотеках. Ми спостерігаємо, що починаючи з античності кожен період, кожен автор привносили свої новації, розширюючи і деталізуючи їх. З точки зору спеціалістів цей процес можна назвати інноваційним, від латинського терміну *innovation*, яке словник іншомовних слів трактує як: 1. Нововведення, запровадження нового звичаю, правила та ін.; 2. Нова думка, ідея, реформа, процес, орієнтовані на створення, розвиток і якісне удосконалення нових видів виробів, технології, організаційних форм [6].

Одним із основних напрямків роботи бібліотеки є систематизація документів. Від класифікації залежить організація систематичного каталогу (СК) та розстановка фонду. В історії існування Наукової бібліотеки УжНУ, а це 75 років, можна виділити три етапи систематизації документів. Їх умовно можна окреслити так: 1 етап – УДК (1945–1980 рр.), 2 етап – ББК (1981–2017 рр.), 3 етап – УДК (із 2018 р.). У 1945 році, коли було засновано університетську бібліотеку і почалось формування фонду, створювалися систематичний (СК) та алфавітний каталоги для користувачів. Усі книги, які поступали до бібліотеки, систематизувались за таблицями УДК, які тоді мали назву «Руководство и краткие таблицы» під редакцією Е. Добржанського та І. Русінова; видавалися у 1924, 1930, 1944 роках. У їх основу покладено десяткову класифікацію, доповнену основними типовими діленнями, такими, як (02) – підручники, (03) – довідникова література, (07) – методика викладання та ін.

У 1955 році Міжвідомчою класифікаційною комісією Міністерства культури РРФСР, за редакцією З.М. Амбарцумяна, була видана «Схема библиотечной классификации, применяемая в типовых каталогах и на печатных карточках для массовых библиотек». На основі даної «Схеми...» і Таблиць Троповського в 1959 році (перше видання) та в 1961 році (друге видання), тою ж Міжвідомчою класифікаційною комісією Міністерства культури РРФСР були видані «Таблицы библиотечной классификации для массовых библиотек». Вони вже відповідали вимогам часу та політичній організації суспільства того періоду. В Таблицях були допоміжні визначники: форми, відношення, етнічні, зарубіжних країн, мов і літер [1].

Книжковий фонд Наукової бібліотеки університету відповідав таблицям десяткової класифікації, тобто його розстановка була систематичною і це

значно полегшувало пошук замовлень на літературу. Він відображав всі десять розділів класифікації від 0 («Література універсального змісту») до 9 («Географія. Історія»). Поява додаткових типових ділень стосовно художньої літератури: С (Література народів СРСР), У (Українська література), Р (Російська література), И (іноземна література) – сприяло кращій організації систематичного каталогу бібліотеки і організації фонду. В 1963 році було здійснено видання Таблиць УДК російською мовою. Воно стало основним у роботі із систематизації документів на довготривалій час. Поміж цього бібліотека одержувала допоміжні матеріали з ВКП (Всесоюзна Книжкова Палата), бібліотеки інших вузів ділилися своїми напрацюваннями з систематизації. Під час наукових конференцій, нарад, відряджень відбувався обмін досвідом. Додатковим виданням УДК російською мовою стали Таблиці УДК 1970 року, де основна увага приділялася природознавчим та технічним дисциплінам, що полегшувало систематизацію документів цього напрямку. На той час в університеті діяв загально-технічний факультет, який готував спеціалістів технічного напрямку, і саме ці Таблиці дали змогу правильно систематизувати документи та відображати їх у СК. Систематизація документів за таблицями УДК тривала до 1980 року. На той час Міністерство культури СРСР продовжувало розробку ББК. Про цей процес вже згадувалося вище. Згідно Наказу Міністерства культури СРСР від 29.09.1978 року за № 735 «О внедрении советской библиотечно-библиографической классификации в практику массовых и детских иблиотек» було переведено фонди і каталоги бібліотеки університету на Таблиці ББК.

Впровадження йшло повільно. Бібліотека отримала наказ керівництва університету під назвою «Про перспективний план переведу каталогів бібліотеки на таблиці ББК», який був розрахований на п'ять років. Він передбачав перехід усіх розділів СК на таблиці ББК, а не відкриття паралельного ряду. На той час СК нараховував близько 350 шухляд, в кожній шухляді до 800–1000 карток. Це була дуже відповідальна, важка і кропітка робота, але вона була здійснена. Для роботи використовувались таблиці ББК у 25-ти випусках, 30 книгах (1961–1968) для наукових бібліотек та ББК у 4-х томах (1981–1983 рр.) для обласних бібліотек. Розстановка фонду бібліотеки залишалася згідно шифру книги, який відповідав індексам УДК та таблицям зіставлення УДК та ББК.

В 2013–2015 роках бібліотека отримала нові Таблиці ББК у 6-ти випусках. В 2017 році Кабінет Міністрів України видав Наказ від 22 березня 2017 року за № 177 «Про припинення використання в Україні Бібліотечно-бібліографічної

класифікації та впровадження Універсальної десяткової класифікації». Кабінет Міністрів України постановив: 1. Запровадити для класифікації документів в установах та організаціях Універсальну десяткову класифікацію як міжнародну класифікаційну систему, припинивши використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації [7].

Так почався третій етап в систематизації документів в Науковій бібліотеці. Основними таблицями УДК стали таблиці 2000 та 2017 років видання, Алфавітно-предметний покажчик до них і Доповнення та виправлення 2017 року видання. На сьогодні в бібліотеці існує потужний електронний каталог, тому потреба в СК відійшла на другий план. Систематизація нових надходжень здійснюється по таблицям УДК і таблицям зіставлення УДК і ББК, картки розставляють в новий паралельний ряд. Основний бібліографічний опис здійснюється в програмі УФД/Бібліотека, де проставляються два індекси – і УДК, і ББК як допоміжний, тому що електронним каталогом Наукової бібліотеки користуються науковці і студенти країн колишньої СРСР, де впроваджені і функціонують досі таблиці ББК.

Хотілося б зауважити, що введення електронного каталогу відсунуло використання класифікацій, особливо класифікаційного пошуку, на другий план. Пріоритетним видом пошуку у ЕК є предметний пошук. Пошук за класифікаційними таблицями, на наш погляд, є недооціненим. Як показує практика бібліотек, цей вид пошуку дає великі можливості для користувачів, даючи їм повну і конкретну відповідь на запит. Результат класифікаційного пошуку у зіставленні з предметним дає користувачу масив документів найповнішого об'єму. При цьому класифікаційний пошук дає не тільки релевантний бібліографічний список, а й ознайомлює його з постановою проблеми у даній галузі. Насамкінець приводимо висловлювання Е. Р. Сукіасяна про те, що класифікаційний пошук має багато можливостей, які практика поки що виконує [4].

Порівнюючи основні таблиці класифікацій, які використовувались в Науковій бібліотеці УЖНУ, можна зазначити, що класифікації проходили цикли модернізації, якісного оновлення наукового змісту, уніфікацію структури та індексів, а також створення електронної версії таблиць. Таблиці різняться основним принципом побудови. В ББК основою є класифікація наук, а в УДК – децимальний принцип, тобто принцип децимальних дробів, що дає змогу безмежно розширювати її додаванням цифрових позначень. ББК – логічна структура, УДК – комбінаційна. Використання обох таблиць дає свої

переваги, а саме: розуміння того, що є головним в науковій праці – максимально точно визначення індексів.

Перспективи розвитку систематизації в Науковій бібліотеці Ужгородського національного університету розглядаються як науковий процес. Систематизація сьогодні вважається не просто можливістю побудови розрізнених знань реальності в єдину наукову систему для встановлення єдності. З погляду наукового та інформаційного сьогодення, систематизація – це напрям наукового процесу, заснованого на класифікації, аналізі та синтезі основних властивостей певної системи. Систематизація – це фактичне представлення інформації таким чином, що кінцевий результат – оптимальний, незважаючи на обсяг отриманої та обробленої інформації.

Взаємопов'язаність баз даних, можливість швидко переходити з однієї бази даних на іншу, технологія копіювання даних у формуванні аналогічних записів (колон, індекси і т. д.), можливість робити швидкі зміни і доповнення до електронного каталогу – це систематизація в перспективі розвитку [8]. Все це не тільки створює зручність в роботі систематизаторів, підвищує ефективність їх роботи, спрямованої на забезпечення актуальності пошуку, даючи можливості для повного і всебічного використання бібліотечних фондів.

Висновки: У статті проаналізовано історичні аспекти створення, впровадження класифікаційних систем, визначено хронологію та періодизацію, коротко охарактеризовано основні етапи систематизації в Науковій бібліотеці Ужгородського національного університету, означено перспективи в процесах систематизації.

Література:

1. Сербін О. О. Історія, сучасний стан та перспективи розвитку бібліотечно-бібліографічних класифікацій в Україні : дис. ... канд. іст. наук. Київ. 2008.
2. Меркулова А. А. Систематизация документов в библиотеке: история и современность http://www.libhelp.ru/documents/fond_katal_3/vip7/vip7.4.htm (дата звернення 10.4.2020).
3. Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. Т. 1. От Аристотеля до 18 века. Москва : ВКП, 1955. 399 с.
4. Сукиасян, Э. Р. Каталогизация и классификация. Электронные каталоги и автоматизированные библиотечные системы : избр. ст. Санкт-Петербург : Профессия, 2010. 536 с. URL: <https://bookzone.com.ua/books/30940->

[katalogizatsiya-i-klassifikatsiya-elektronnye-katalogi-i-avtomatizirovannye-bibliotechnye-sistemy-iz/](#) (дата звернення 20.04.20)

5. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=8434&action=show> (дата звернення 8.04.2020).

6. Сербин О. О. Современная систематизация в контексте развития технологических аспектов индексирования и поиска документов. *Бібліотечны вестнік* : зб. арт. Вып. 5 ; Нац. б-ка Беларусі ; [склад. : Л.Г. Кірухіна, М.Г. Пшыбытка]. Мінск : Нац. б-ка Беларусі, 2013. С. 123–131. http://eprints.rclis.org/24091/1/serbin_1.pdf (дата доступу 11.4.2020).

7. Постанова від 22 березня 2017 р. № 177 Кабінету Міністрів України «Про припинення використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десятикової класифікації». URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ministriv-kabinetu-postanovi/postanova-vid-bereznya-2017-177-pro-2017-48412.html> (дата звернення 15.4.2020).

8. Трапезникова Л. В. Систематизация и классификация документов. *Гендина Н. И. Аналитико-синтетическая переработка информации : ученик* ; под ред. А. В. Соколова. Санкт-Петербург : Профессия, 2013. Гл. 4. С. 133–181.

СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ДОКУМЕНТОВ: ИСТОРИЯ, ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

С. Г. Кривова

Ужгородский национальный университет
Научная библиотека

Аннотация: В статье проанализирована история систематизации документов в библиотеках, сделан обзор основных таблиц классификации, рассмотрены этапы систематизации документов в Научной библиотеке Ужгородского национального университета.

Ключевые слова: систематизация документов, таблицы УДК, таблицы ББК, Научная библиотека Ужгородского национального университета, индексирование.

SYSTEMATIZATION OF DOCUMENTS: HISTORY, TRADITIONS AND PERSPEKTIVE

S. Krivova

Uzhhorod National University
Scientific Library

Abstract: The article analyzes the history of systematization of documents in libraries, reviews the main classification tables, considers the stages of systematization of documents in the Scientific Library of Uzhhorod National University.

Key words: systematization of documents, UDC tables, BBK tables, Scientific Library of Uzhhorod National University, indexing.